RJH | Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website
Vol. 13, No. 3 (2026)

Received: 9th March 2025 Accepted: 9th May 2026 Published online: 20th September 2026

Assessing the Degree of Endangerment of the Armenian Language in the Kurdistan Region According to UNESCO Criteria

Salwa Fariq Salih[1] - Abdulsalam N. Abdullah[2]
salwa.salih@uoz.edu.krd - abdulsalam.abdullah@uoz.edu.krd
[1+2]Department of Kurdish Language, College of Humanities, University of Zakho, Kurdistan Region, Iraq.

Abstract

The issue of language contact and the threats facing minority languages and languages that are not used in different domains and do not acquire new functions is considered one of the main topics in linguistics, particularly in sociolinguistics. Within this framework, the present study attempts to examine the status of the Armenian language in the city of Zakho. In Zakho, Kurdish is the dominant language, and Armenian, as a result of the absence of a clear language policy, has faced several challenges. The aim of this study is to determine to what extent the Armenian language is endangered and what its status is according to UNESCO's nine factors (2003). This research was conducted using both quantitative and qualitative methods. For this purpose, two methods were employed: interviews with selected individuals and knowledgeable members of the Armenian community, and a questionnaire based on UNESCO's criteria distributed among different groups and social layers of the Armenian community in Zakho. The main research question is: despite the existence of schools and the attention given by the Kurdistan Regional Government, what is the status of the Armenian language according to UNESCO's nine factors? After collecting opinions and analyzing the questionnaire forms, it was found that the Armenian language is endangered and has approached the stage of severe endangerment. Accordingly, in order to revitalize the Armenian language and prevent further endangerment, it is necessary, first, that the Kurdistan Regional Government officially recognize it at the national level, raise its status, and provide it with new social functions within society. Second, speakers of the language themselves should give greater attention to it, use it within the family, and transmit it from one generation to the next.

Keywords: Armenian language, UNESCO criteria, speakers' attitudes, language use, endangered languages.

RJH Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website

زانینا ئاستێ مەترسییا ل سەر زمانێ ئەرمەنی ل هەرێما کوردستانێ ل دویڤ پیڤەرێن یۆنیسکۆ

سلوی فریق صالح[1] - عبدالسلام نجم الدین عبدالله[2]
[1 + 2] پشکا زمانێ کوردی، کۆلیژا زانستێن مرۆڤایەتی، زانکۆیا زاخۆ، هەرێما کوردستانێ، عیراق.

پوختە
مژارا ڕوبڕوبونا زمانان و مەترسییێن ل سەر زمانێن کەمینەیان و زمانێن کو د بیاڤێن جودادا ناهێنەبکارهینان و ئەرکێن نو وەرناگرن ب مژارەکا سەرەکییا زمانڤانییێ ب تایبەتی زمانڤانییا جڤاکی دهێتەهەژمارتن. ئەڤ ڤەکۆلینە د ئەڤی چارچوڤەیدا بزاڤێ دکەت باسی ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ل باژێرێ زاخۆ بکەت. ل باژێرێ زاخۆ زمانێ کوردی سەردەستە و مسوگەر ژ ئەنجامێ نەبونا سیاسەتەکا زمانییا ئاشکەرا، زمانێ ئەرمەنی توشی کۆمەکا ئالنگاریان بویە. ئارمانج ژ ئەڤێ ڤەکۆلینێ ئەڤەیە کو بزانین زمانێ ئەرمەنی هەتا چ ڕادە توشی مەترسییا نەمانێ بویە و ڕەوشا ئەوێ ل دویڤ نەهـ فاکتەرێن یۆنیسکۆ - 2003 چاوایە. ڤەکۆلین ب شێوەیێ چەندی و چاوایی هاتییەئەنجامدان و بۆ ئەڤێ چەندێ مفا ژ دو شێوازێن چاڤپێکەڤتن ل گەل کەسێن بژارە و ڕەوشەنبیرێن ئەرمەنی و ڕاپرسییەك ل دویڤ پیڤەرێن یۆنسکۆی ل ناڤ تەخ و ژیێن جودایێن جڤاکێ ئەرمەنی ل زاخۆ هاتییەئەنجامدان. پرسیارا سەرەکی ئەڤەیە کا ئەرێ ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی، سەرەڕای هەبونا خواندنگەهان و گرنگیپێدان ژلایێ حکومەتا هەرێما کوردستانێڤە، ژلایێ هەر نەهـ فاکتەرێن یۆنیسکۆیڤە چاوایە؟ پشتی وەرگرتنا نێرینان و هەلسەنگاندنا فۆرمێن ڕاپرسییێ دیار بو کو زمانێ ئەرمەنی مەترسی ل سەر هەیە و ل قۆناغا مەترسییا تونـد نێزیك بویە. ب ئەڤێ ڕەنگی پێدڤییە بۆ ڤەژاندن و نەهێلانا مەترسییێ ل سەر زمانێ ئەرمەنی یا ئێکێ ژ ئالییێ حکومەتا هەرێما کوردستانێڤە، ل سەر ئاستێ وەلاتی، ب فەرمی بهێتەنیاسین و پلەوپایەیا ئەوێ بهێتەبلندکرن و هندەك ئەرکێن نوییێن پەیوەندیکرنێ ل ناڤ جڤاکی ڕێ بهێنەدان و یا دویڕ ژ ئالییێ بکارهینەرێن ئەوی زمانیڤە گرنگییەکا مەزن ڕێ بهێتەدان و د ناڤ خێزانێدا بهێتەبکارهینان و ژ نفشەکی بۆ نفشەکێ دی بهێتەڤەگوهاستن.

پەیڤێن سەرەکی: زمانێ ئەرمەنی، پیڤەرێن یۆنیسکۆ، نێرینا ئاخڤتنکەران، بکارهینانا زمانی، مەترسی ل سەر زمانان.

1- پێشەکی

ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ

ڤەکۆلینا "زانینا ئاستێ مەترسییا ل سەر زمانێ ئەرمەنی ل هەرێما کوردستانێ ل دویڤ پیڤەرێن یۆنیسکۆ" بزاڤێ دکەت، ل دویڤ نەهـ فاکتەرێن یۆنیسکۆی ڕادەیێ زیندیبون یان ژی هەبونا مەترسییێ ل سەر زمانێ ئەرمەنی ل هەرێما کوردستانێ دەستنیشان بکەت.

1-1 ئارمانج و گرنگییا ڤەکۆلینێ

ئارمانج ئەوە بهێتەزانین ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ل باژێرێ زاخۆ ل دویڤ نەهـ فاکتەرێن یۆنیسکۆی چاوایە. هەروەسا ئاخڤتنکەرێن ئەڤی زمانی و ئالییێن پەیوەندیدار چاوا سەرەدەریێ ل گەل ئەڤێ ڕەوشێ دکەن. ب زانینا ڕەوشا ئەڤی زمانی و ئاستێ زیندیبون و مەترسییا ل سەر دشێین کار بۆ پتر ڤەژاندنا ئەڤی زمانی بکەین.

2-1 ئاریشەیا ڤەکۆلینێ

هەر زمانەکی پاشخانەکا مەزنا کەلتوری هەیە، لێ ل ئەڤی سەردەمی و ب پێشڤەچونا تەکنۆلۆژییا و سەدەمێن پەیوەندیکرنێ و بهێزبونا پەیوەندییێن ناڤجڤاکی، مەترسی ل سەر زمانان و کێمبون و ژدەستدانا ئاخڤتنکەران پەیدابویە. سەرەڕای هندی کو چەندین زمانێن ناوچەیی ل هەرێما کوردستانێ ب فەرمی هاتینەنیاسین و قەدەغە ل سەر نینە و د بیاڤێ پەروەردەییدا دهێنەبکارهینان، لێ ڕۆژ ب ڕۆژ هەژمارا ئاخڤتنکەرێن ناوچەیی کێم دبیت و پلەیا زمانی یا ئەوان نزم دبیت.

3-1 پرسیارێن ڤەکۆلینێ

ڤەکۆلین پێکۆلێ دکەت بەرسڤا ئەڤان پرسیاران بدەت:

1-3-1 ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ژ ئالییێ ڤەگوهاستن د ناڤبەرا نفشاندا چاوایە؟
2-3-1 ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ژ ئالییێ ژمارەیا ڕەهایا ئاخڤتنکەران چاوایە؟
3-3-1 ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ژ ئالییێ ڕێژەیا ئاخڤتنکەران ب بەراورد ل گشت ئاکنجییێن ئەوی گرۆپی چاوایە؟
4-3-1 ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ژ ئالییێ بیاڤێن بکارهینانا زمانی چاوایە؟

RJH Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website

1-3-5 ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ژ ئالیێ بکارهینان د ڕاگەهاندن و بیاڤێن نودا چاوایە؟
1-3-6 ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ژ ئالیێ کەرەستەیێ پەروەردە و فێرکرنێ چاوایە؟
1-3-7 ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ژ ئالیێ نێرین و سیاسەتێن زمانییێن حکومەتێ و سازییان، ب تایبەتی ئاستێ بکارهینان و پلەیا فەرمییا زمانی چاوایە؟
1-3-8 ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ژ ئالیێ نێرینا ئەندامێن جڤاکێ دیارکری ل هەمبەر زمانێ خوەیێ دایکێ چاوایە؟
1-3-9 ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ژ ئالیێ ڕێژە و چاوانییا بەرهەم و بەلگەیان چاوایە؟

1-4 گریمانەییێن ڤەکۆلینێ

گریمانەیا سەرەکییا ڤەکۆلینێ ئەڤەیە کو زمانێ ئەرمەنی سەرەڕای هەبونا خواندنگەهان و گرنگیدان ژلایێ حکومەتا هەرێما کوردستانێڤە، مەترسی ل سەر هەیە.

1-5 ڕێباز و شێوازێ ئەنجامدانا ڤەکۆلینێ

مفا ژ شێوازێ چەندی و چاوایی هاتییەوەرگرتن. نەهـ فاکتەرێن یۆنیسکۆی بۆ زانینا ئاستێ مەترسییا ل سەر زمانان، هاتییەبکارهینان. پرسیار دو پشکن: پشکەك کو چاڤێکەتنە و ل گەل کەسێن بژارە و کەسایەتییێن ڕەوشەنبیرێن ئەرمەن هاتییەئەنجامدان و ب ڕێکا دەستنیشانکرنێ (12) کەس هاتینەهەلبژارتن. پشکا دویێ ڕاپرسییە و ژ تەخ و تەمەنێن جودایێن جڤاکێ ئەرمەن ل زاخۆ و ب شێوەیێ هەڕەمەکی (40) کەس هاتینەهەلبژارتن. ئەنجامێن ئاماری ب ڕێکا پرۆگرامێ SPSS هاتینەشرۆڤەکرن.

1-6 نافەرۆکا ڤەکۆلینێ

ڤەکۆلین ژ پێشەکی، چارچوڤێ تیۆری، شرۆڤەکرن و نیشاندانا ئامارییا ئەنجامێن ڕاپرسی و چاڤێکەڤتنێ، ئەنجام و لیستا ژێدەران پێکهاتییە.

2- گوهۆڕینا زمانی

زمان هۆکارەکێ گرنگێ پەیوەندییا جڤاکییە. شیانا بکارهنیانا زمانی نیشانەیا سەرەدەریکرنا باشە ل گەل ئەوی زمانی. چونکی پەیاما مەبەست ب دروستی دهێتەڤەگوهاستن و دهێتەدرپێکرن (Adams et al. 2012, p.99) ل دویڤ ماڵپەڕێ (Ethnologue) – 2025، هەژمارا زمانێن زیندی بەردەوام د کێمبونێدانە. د دوماهی نویکرنێدا، 7159 زمان هاتینەدەستنیشاکرن کو ئاخڤتنکەر هەنە. ل ئەڤی سەردەمێ ئەم لێ دژین، 44 ژ سەدێیا زمانان مەترسییا مرنێ ل سەر هەیەو پرانییا ئەوان کێمتر ژ 1000 ئاخڤتنکەران ماینە. (Simons et al. 2025)

دەمێ بکارهینانا زمانی کێم دبیت، ب شێوەیەکێ خوڕسك پشکەك ژ کەلتور، بها و هەڤگرتنا جڤاکی ژنافدچیت. بۆ نمونە، باتیبۆ (2005) دیار دکەت کو ل کینیا 56 زمانێن ناوچەیی هەنە، نێزیکی 13 زمانان مەترسییا مەزنا ژنافچونێ ل سەر هەیە و ب دەهان زمان ژی ژنافچونە و مرینە. ل کینیا ژی وەکو گەلەك وەلاتێن دییێن ئەفریقی، مەترسی ل سەر زمانێن ئەوان هەیە. زمانێ ئینگلیزی و کیسەواحیلی Kiswahili ب سەر هەمو بیاڤێن ژیانێ زاڵە و فەرمینە، لێ بۆ زمانێن ناوچەیی وەسا نینە (Adams et al. 2012, p.99)

ژ سەدەیێ نۆزدە پێڤە، زانایێن بیاڤێ جڤاکناسییێ ب تایبەتی زمانڤان، زمانی ب ئورگانیسمەك یان ژی بونەوەرەکێ زیندی دهەژمێرن کو پشتی زاوزێکرنێ و دەربازکرنا قوناغا زارۆکینییێ، دگەهیتە وەرار و پێگەهشتنێ (حسن 1383، 67) ب ئەڤی ڕەنگی زمان توشی گوهۆڕینی دبیت. هەروەکی دهێتەگوتن "هەمو زمانێك لەگەل پەیدابونیا هۆکاری گۆڕانی لەگەلدایە، چونکە هەمویان ئەو ئارەزوەیان تێدایە کە ئاسان بن و ئەرکەکێی زۆر نەخەنە سەر کەسانێك کە قسەیان پێ دکەن و بەکاریان دهەیێنن (فەتاح 20211، 13) ئەم دشێین گوهۆڕینا زمانی دابەشی دو جۆران بکەین: جۆرێ ئێکێ، گوهۆڕینێن لیکسیکی و ڕیزمانی کو د پرۆسێسا وەرارا زمانیدا تشتەکێ ئاسایە. جۆرێ دویێ، ئەو گوهۆڕینن یێن د بکارهینان و پلەیا جڤاکییا زمانیدا ڕوددەن و وەسا خوێا دبیت کو ژ جۆرێ ئێکێ گرنگترن (محمدرضا و دیگران. 2008، 3) . ئێك ژ مژارێن گرنگ د بیاڤێ گوهۆڕینا زمانیدا، چەمکێ دویێیە. ڕەنگە ژبەر هندەك ئەگەران هێدی هێدی بەرەڤ ژنافچونێ بچیت و زمانەکێ دی جهێ ئەوێ بگریت (حسن 1383، 67). مەبەست ژ گوهۆڕینا زمانی، ئەڤەیە کو جڤاکەك دەست ژ زمانێ خوە بەربدەت و زمانەکێ دی بکاربهینیت (قریشی ودیگران. 2015، 75). ئەڤ پرۆسێسە ب پێکگوهۆڕین یان ژی گوهۆڕینا زمانی دهێەنیاسین و هندەك جاران ژی ب مرنا زمانی دهێتەبناڤکرن.

3- ئەگەرێن و ڕەوشێن گوهۆڕینا زمانی

RJH Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website

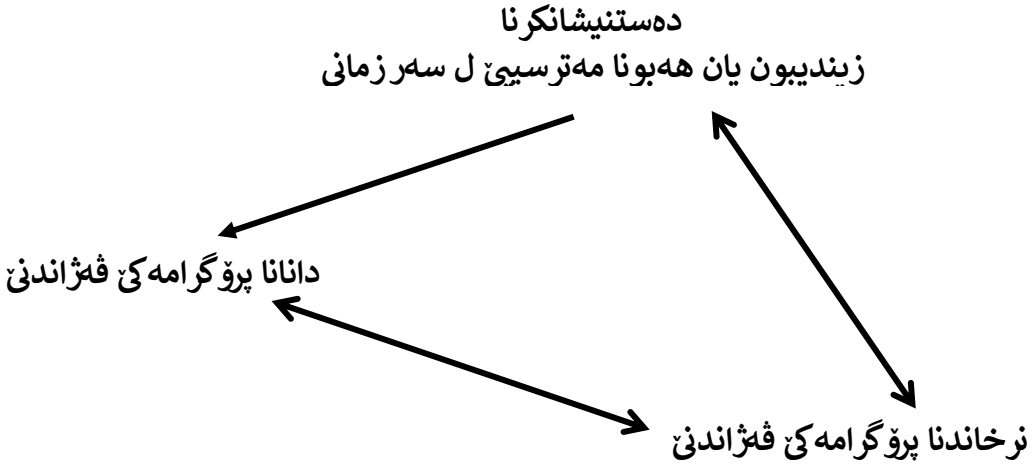
زمانڤان گەلەك ئەگەران بۆ گوهۆڕین یان پاراستنا زمانی باس دکەن کو گرنگترین ئەگەر بریتینە ژ: مشەختبون، ئاکنجیبون ل باژێران، پیشەسازی، ڕێگریکرن ژلایێ دەولەت و حکومەتانڤە، زمانێ پەروەردە و فێرکرنێ ل وەلاتی، پلەیا جڤاکییا زمانان، هەژمارا ئاخڤتنکەران (حسن 1383، 68). هەروەسا جهانیبون ئەگەرەکێ سەرەکییێ مرنا زمانانە. جیهانیبونێ کاریگەری ل سەر هەمو ئەگەرێن سەری ژی هەیە و مل ب ملێ جۆرێ نێرین و سیاسەتا حکومەتێ ل هەمبەر زمان و دیالێکتان، پترین کاریگەری هەیە (فردوس، آقاگلزاده و حسین، داوری 1389، 27–31)

4- نیشانەیێن هەبونا مەترسییێ ل سەر زمانی

زمانڤانییا جڤاکی، دەمێ باسی ئەگەر و بگۆڕێن گوهۆڕینا زمانی دکەن، پۆلینکرنەکێ بۆ ئاستێ مەترسییا ل سەر زمانان ئەنجام ددەن. ڕدیش، زمانان دابەشی سێ گرۆپان دکەت. زمانێ کو چ ئاخڤتنکەر نەبن، ب زمانەکێ مری یان بێدەنگ دهێتەنیاسین.زمانێ کو گەنج و زارۆك پێ نەئاخڤن ب زمانەکێ بەرەڤ مرنێ و زمانێ کو ئاخڤتنکەرێن ئەوێ کێم بن ب زمانەکێ مەترسی ل سەر – Endangered/imperiled دهێتەنیاسین (قریشی ودیگران، 2015، 77)

5- پاراستن و ڤەژاندنا زمانی

خالا هەمبەر مرنا زمانی، دیاردەیا "بەردەوامیدان و پاراستنا زمانی"یە و ئەڤە ل ئەوی دەمی دبیت کو ئەندامێن جڤاکەکێ زمانی بڕیارێ ددەن بەردەوامییێ ب زمانێ باب و باپیرێن خوە بدەن (حسن 1383، 68). بۆ بەروڤاژیکرنا پرۆسێسا مرنێ و ڤەژاندنا زمانان، هندەك پێنگاڤ ژ ئالییێ زمانڤانانڤە هاتینەباسکرن و سازی و کەسێن پسپۆر ئەڤێ چەندێ ئەنجام ددەن. کریستال (2000) باسی پێنج تشتان دکەت کو مرنا زمانان دبیتە مەترسی بۆ سەر ئەوان، لەورا پێدڤییە بهێنەپاراستن، ئەو ژی بریتینە ژ: زمان پشکەکە ژ هەمەجۆرییا بایلۆژی و پێدڤییە بهێتەپاراستن؛ زمان فاکتەرەکێ شوناسێیە؛ زمان گەنجینەیەکا دیرۆکییە؛ زمان ژ زانین و شارستانییەتێ ناهێتەڤەقەتیان؛ و وەکو پشکەك ژ ئەڤێ زانینێ مژارێن بالکێش تێدا هەنە (Obiero 2010, p.202) پرۆگرامێ ڤەژاندنا زمانی پێدڤییە بەروەخت ڤەکۆلین ل سەر بهێتەکرن و ب زانابون بهێتەئەنجامدان. ئەگەر ڕەوشا زمانەکی ب شاشیڤە بهێتەنرخاندن، مسوگەر پرۆگرامەکێ نەهەژی ژی دهێتەدانان. پەیوەندییا د ناڤبەرا فاکتەرێن زیندیبون یان هەبونا مەترسییێ ل سەر زمانی، دانانا پرۆگرامەکێ ڤەژاندنێ و نرخاندنا ئەوێ د هێلکارییا ژێرێدا هاتییەنیشاندان:

هێلاکاری 1: پێنگاڤێن پاراستن و ڤەژاندنا زمانی (Obiero 2010, p.222)

پێنگاڤێن نەهێلانا مەترسییێ بۆ سەر زمانان

پشتی بانگەوازییا کراوس (1992)یێ و یێن دی، بزاڤ بۆ پاراستن و ڤەژاندنا زمانان، ب تایبەتی ل ئەمریکا باکور، خورتتر بون. گەلەك ڕێکێن نوی، وەکو پرۆژەیێن پاراستن و ڤەژاندنا زمانی ل سەر شەنگستەیێن جڤاکی، ژ پێخەمەت ڕاوەستاندنا پێلا مرن و ژدەستدانا

RJH Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website

زمانان دەستپێکرن. گەلەك کەس پێشبینییێن کراوسی ل دۆر مرنا پرانییا زمانان ل دوماهییای ئەڤێ سەدەیێ رەددکەن، لێ چ بەڵگەیەکێ پێشکێش ناکەن(Lewis and Simons 2010, p.3)

هندەك راپۆرت نیشان ددەن کا بۆچی ل تایلەندێ زمانێ "ئۆگۆنگ" ل هندەك دەڤەران مرییە و ل هندەك دەڤەران زیندییە. "دێڤید بردلی" دیاردکەت کو زمانێ ئۆگۆنگ ل دەڤەرێن گرتی زییندی مایە، چونکی ئابورەکێ سەربخۆ هەیە و پەیوەندیا کێم ل گەل بیانییان هەیە. شوی ب بیانییان نەکرینە یان ژی کێم کرینە. سەرپەرشتێ جڤاکی هەتا ڕادەیەکی پلەیا خوەیا سیاسی و جڤاکی پاراستییە و زمان ل قوتابخانەیان ل دویڤ زمانێ تایلەندی نینە. بۆ زمانێ "مائۆری"ل زلاندنا نوی، هندەك هۆکارێن دی هەبوینە، ژ ئەوان حەزژێکرنا زێدەیا ئەوان بۆ زمانێ ئەوان ب تایبەتی پشتی سالێن هەفتێان، هەروەسا سیاسەتا پەروەردەیێ کو ئەڤ زمانە ل قوتابخانەیان و نافەندێن دی دهاتەخواندن (دیوید، کریستال 1401، 126) دێڤید کریستال ب ڕێکا شەش هۆکاران نیشان ددەت کو ئەگەر ئاخڤتنکەرێن زمانێ دیارکری ئەنجام بدەن، دشێن زمانێ خوە ژ مەترسییێ بپارێزن و پێش بێخن:

1. ئەگەر بشێن بهایێ زمانێ خوە ل ناڤ جڤاکێ زاڵ بلندبکەن.
2. ئەگەر بشێن وەکو گرۆپێ زاڵ سامانێ خوە زێدەبکەن.
3. ئەگەر بشێن پشتەڤانییەکا یاسایی بۆ زمانێ خوە پەیدا بکەن.
4. ئەگەر بشێن زمانێ خوە د بیاڤێ پەروەردە و فێرکرنێدا بکاربهینن.
5. ئەگەر بشێن، زمانێ خوە بنڤیسن و بەرهەمێن نڤیسکی زێدەبکەن.
6. ئەگەر بشێن، زمانێ خوە د بیاڤێ ئەلکترۆنیدا بکاربهینن (دیوید، کریستال 1401، 128–138). هەلبەت چەندین پیڤەرێن دی ژی هەنە و بۆ پێشڤەبرنا زمانان هاتینەپێشنیارکرن. بۆ نمونە ئاکیرا یاماموتۆ، نەھ پیڤەران بۆ پشتەڤانیکرن و پێشڤەبرنا زمانێن کەمینە دەستنیشاندکەت:

1. هەبونا کەلتورەکێ زاڵێ کو هەمەجۆرییا زمانی پەسەند بکەت.
2. هەبونا شوناسەکا نەتەوەیی بهێز ل سەر ئاستێ جڤاکێ توشی مەترسییێ بوی.
3. بەرفرەهکرنا پرۆگرامێن فێرکرنێ ل دۆر کەلتور و زمانێن توشی مەترسییێ بوین.
4. پرۆگرامێن فێرکرنێ یێن دوزمانی یان دوکەلتوری.
5. بەرهەڤکرنا ماموستایان ژ ناڤ ئاخڤتنکەرێن ناوچەیی.
6. پشکداریا گشتی ل سەر ئاستێ جڤاکی.
7. بەرهەڤکرن کەرەستەییێن زمانی کو بشێن ب ساناهی بهێنەبکارهینان.
8. بەرفرەهکرنا ئەدەبیاتا نڤیسکی، چ کەڤن یاتن ژی نوی.
9. چێکرن و پشتەڤانیکرن ل ئەوان ژینگەهان یێن پێدڤییە زمان ل ئەوێرێ هێتە بکارهینان (دیوید، کریستال 1401، 139–140)

6- مۆدێلێن نرخاندنێ

دەمێ گرۆپەکێ ئاخڤتنکەرێن زمانەکی (جڤاکێ زمانی) زمانەکێ دی بکاربهینن، دبیتە ئەگەر کو ئەو زمانێ ئێکەم ب تەمامی یان ب شێوەیێ نیمچەیی بهێتەژیرکرن. پێنگاڤێن کو بۆ بەرهنگاربیا گوهۆڕینا زمانی دهێنەهاڤێتن ب پاراستنا زمانی/یان زیندیکرنا زمانی دهێنەهەژمارتن. نرخاندنا زمانی هەم بۆ زانینا گوهۆڕینا زمانی و هەم بۆ ئەنجامدانا پێنگاڤێن پێدڤی بۆ نەهێلانا ئەڤێ دیاردەیێ گرنگە (Dwyer 2011, p.1)

بۆ نرخاندنا ئاستێ گوهۆڕینێ ژی پێدڤییە کۆمەکا بگۆڕین جڤاکی-زمانی بهێنەپیڤان؛ وەکو هەژمار و ژیێ ئاخڤتنکەران یان ژی کا ئەرێ سیستەمەکێ نڤیسینێ هەیە یان ژی د بیاڤێ پەروەردە و ڕاگەهاندنێدا دهێتەبکارهینان یان ژی نە. ئێك ژ ئێکەمین مۆدێلێن نرخاندنێ یا گیلز-Giles، بورهیس-Bourhis و تیلۆر-Taylor (1977) بو کو جەخت ل سەر بکارهینانا زمانی ل ناڤ ماڵێ دکر. کاریگەرترین مۆدێل ژی بۆ پیڤانا ڤەگوهاستنا د ناڤبەرا نفشاندا مۆدێلا GIDS یا فیشمەنی (1991) بو. ئەڤ مۆدێلە ل سالا 2006ێ ژ ئالیێ سیمۆنز - Simons و لوئیسیڤە-Lewis ب ناڤێ GIDS[xtended]E هاتەنویکرن، هەروەسا مۆدێلا یۆنیسکۆی کو بۆ ئەڤێ چەندێ نەھ فاکتەران دەستنیشان دکەت (Dwyer 2011, p.1)

7-1 پیڤەرێن پلەبەندییا هنگاڤتنا د ناڤبەرا نفشاندا – Graded Intergenerational Disruption Scale(GIDS)

RJH Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website

فیشمەن دیار دکەت کو قەگوهاستن د ناڤبەرا نفشاندا -دایباب زمانێ خوە نیشا زارۆکێن خوە بدەن - بۆ بەردەوامبونا زمانی گەلەك گرنگە (Dwyer 2012, p.2). ئەگەر زارۆك زمانی ژ دایبابێن خوە فێر نەبیت، ئەگەرەکا کێم هەیە کو بشێت ئەوی زمانی بۆ زارۆکێن خوە قەگوهێزیت. GIDS نە ب تنێ ئەڤێ چەندێ لبەرچاڤدگریت کو بڕیارا قەگوهاستنا د ناڤبەرا نفشاندا کەسۆکییە، بەلکو بژارەدەیێن جڤاکییێن کو دبنە ئەگەر دایباب ئەڤێ بڕیارێ ژی بدەن، لبەرچاڤدگریت. ئەڤ هۆکارێن جڤاکی، هندەك ڕەوشێن جڤاکی پەیدا دکەت کو تێدا زمان دهێتەبکارهینان. ئەڤ ڕەوشێن جڤاکی هەر ئەون یێن فیشمەن ب بیاڤێن بکارهینانێ دەتەنیاسین (Lewis and Simons 2010, p.5). فیشمەن (1991)، چار بگۆڕێن جڤاکی دەستنیشان دکەت کو کاریگەری ل سەر زمانی هەیە: 1. بگۆڕێ دیمۆگرافی، 2. بگۆڕێ ئابوری، 3. شوناسێن جڤاکی و 4. ڕاگەهاندن (Černý 2010, p.51). ئەوی پیڤەر ب هەشت ئاستان دەستنیشانکر کو شەش ئاستێن ئێکێدا (1-6) زمانی دهێتەڤەگوهاستن وپاراستن. سەرەڕای ئەڤێ چەندێ، هەر دو ئاستێن دوماهیێ (7 و 8)، دایباب زمانی نیشا زارۆکێن خوە نادەن. (Dwyer 2012, p.2). خشتەیێ ژێری ئەڤان پیڤەران نیشان ددەت:

خشتەیێ 1: پیڤەرێن پلەبەندییا هنگاڤتنا د ناڤبەرا نفشاندا (Dwyer 2012, p.2)

GIDS	
ئاست	**شرۆڤە**
1	ئەڤ زمانە ل سەر ئاستێ وەلاتی د بیاڤێ فێرکرن، کارکرن، ڕاگەهاندنا گشتی و حکومەتێدا دهێتەبکارهینان.
2	ئەڤ زمانە بۆ ڕاگەهاندنا ناوچەیی و هەرێمی و خزمەتگوزارییێن حکومی دهێتەبکارهینان.
3	ئەڤ زمانە بۆ کاروبارێن ناوچەیی و هەرێمی ژ ئالیێ کەسێن نافخۆ و بیانی دهێتەبکارهینان.
4	بۆ فێرکرنێ و د بیاڤێ پەروەردەیێدا دهێتەبکارهینان.
5	ئەڤ زمانە ب شێوەیێ زارەکی ژ ئالیێ هەمو نفشانڤە دهێتەبکارهینان و ب شێویەکێ کاریگەر د چارچوڤێ نڤیسینێدا ل سەرانسەر جڤاکی دهێتەبکارهینان.
6	ئەڤ زمانە ب شێوەیێ زارەکی ژ ئالیێ هەمو نفشانڤە دهێتەبکارهینان و ژ ئالیێ زارۆکانڤە وەکو زمانێ ئێکێ دهێتەبکارهینان.
7	نفشێ خودان زارۆك ئەوی زمانی باش دزانیت و ل گەل ژ خوە مەزنتر بکاردهینیت، لێ ئەوی زمانی فێری زارۆکێن خوە ناکەت.
8	ب تنێ نفشێ بەرێ وەکو داپیر و باپیر پێ دئاخڤن.

7-2 نەهـ فاکتەرێن یۆنیسکۆی

ل ئادارا 2003یێ یۆنیسکۆیێ بڕیاردا زمان پشکەکا گرنگە ژ میراتێ کەلتوری و پێدڤییە گرنگی پێ بهێتەدان. بۆ ئەڤێ چەندێ، گرۆپەکێ پسپۆرێن تایبەت هەلبژارت داکو ڤەکۆلینێ ل ئەوان زمانان بکەن یێن گەفا مرنێ ل سەر هەیە. ئەڤی گرۆپی کۆمەکا فاکتەران دەستنیانکرن. (Brenzinger et al. 2003, pp.1–2) پڕانییا فاکتەران نمرەیا (0 هەتا 5) هەیە، کو سفر نیشانا گوهۆڕینا تەماما زمانەکی (ل دەڤ یۆنیسکۆی ب مری دهێتەهەژمارتن) و پێنج نیشانا زیندیبونا زمانییە و پاراستییە (Dwyer 2012, p.3)

ئەڤڕۆکە گرنگترین مژارا زمانڤانییا جڤاکی، مەترسیا نەمان و مرنا زمانانە. ئەڤ پرسگرێکە توشی هەمو کیشوەران بویە و ب مەترسییەکا مەزن بۆ سەر میراتێ زمانی و کەلتوریێ مرۆڤایەتییێ دهێتەهەژمارتن (ڤەگوهاستن: نگین عینی: 1403: 90-91). زمان ل ئەوی دەمی توشی مەترسییێ دبیت، دەمێ ئاخڤتنکەرێن خوە ژدەستبدەت، د بیاڤێن سنوردارا بهێتەبکارهینان و ژ نفشەکی بۆ نفشێ دی نەهێتەڤەگوهاستن. دەمێ چ ئاخڤتنکەرەکێ مەزن و بچوك نەبیت، دمریت (Brenzinger et al. 2003, p.2).

گەلەك زمان هەنە کو ب هزاران کەس پێ دئاخڤن، لێ ئێدی زارۆك فێری ئەوی زمانی نابن. ب کێمەڤی پتر ژ 50 ژ سەدێیا زمانێن جیهانێ هێدی هێدی پێ ئاخڤتنکەرێن خوە ژ دەستددەن. ئەم پێبیشنی دکەین کو نێزیکی 90 ژ سەدێیا زمانێن جیهانێ هەتا دوماهییا سەدەیێ 21ێ ئاخڤتنکەرێن خوە ژ دەست بدەن و زمانێ زاڵ بکاربهینن(Brenzinger et al. 2003, p.2).

7-2-1 فاکتەرێ ئێکێ: ڤەگوهاستن د ناڤبەرا نفشاندا

بۆ هندێ کو زمانەك پاراستی بیت، پێدڤییە ئەو زمان ژ ئالیێ هەمو تەمەنێن جودافە بهێتەبکارهینان و ژ نفشەکی بۆ نفشەکێ دی بهێتەڤەگوهاستن. ل دویڤ ڕێکخراوا یۆنسکۆی ئەو زمانێ کو ئاخڤتنکەرێن ئەوێ دەست ژ زمانێ خوە بەردەت و یان ئەوی زمانی د

RJH Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website

کێمترین بیاڤێن ژیانێ بکاربهینیت یان ژ نفشه‌کی بۆ نفشه‌کێ دی نه‌هێته ڤه‌گۆهاستن؛ واته چ ئاخڤتنکه‌رێن پیر، گه‌نج یان زارۆک نه‌مینیت؛ ئه‌و زمانه به‌ره‌ف مرنێ و نه‌مانێ دێ چیت (Wa Mberia 2014, 127)

خشته‌یێ 3: فاکته‌رێ ئێکێ یێ یۆنیسکۆی: ڤه‌گوهاستن د ناڤبه‌را نفشاندا

پله‌یا مه‌ترسییا ل سه‌ر	نمره	ژماره‌یا ئاخڤتنکه‌را
پاراستی	5	ئه‌ڤ زمانه ژلایێ هه‌می ته‌مه‌نانڤه (زارۆکان و ب ته‌مه‌نانڤه) دهێته‌بکارهینان.
نه‌پاراستی	4	ئه‌ڤ زمانه ژ ئالیێ هنده‌ك زارۆکانڤه د هه‌می بیاڤاندا دهێته‌بکارهینان، ئه‌ڤه ژ ئالیێ هه‌می زارۆکانڤه لێ ب شێوه‌یه‌کێ سنوردار دهێته‌بکارهینان.
ب پشترِاستی د مه‌ترسییێدایه	3	ئه‌ڤ زمانه پتر ژ ئالیێ سه‌میانانڤه، وه‌کو وه‌کو نفشێ دایبابانڤه و سه‌ریتر، دهێته‌بکارهینان.
گه‌له‌ك د مه‌ترسییێدایه	2	ئه‌ڤ زمانه ب تنێ ژ ئالیێ که‌سێن ب ته‌مه‌ن وه‌کو نفشێ داپیر و باپیرانڤه، دهێته‌بکارهینان.
گه‌له‌ك ب هێز د مه‌ترسییێدایه	1	ئه‌ڤ زمانه ب تنێ ژ ئالیێ هه‌ژماره‌کا نفشێن به‌رێ وه‌کو داپیر و باپیرانڤه، دهێته‌بکارهینان.
ژناڤچویی	0	ئاخڤتنکه‌ر نینه.

7-2-2 فاکته‌رێ دویێ: ژماره‌یا ڕه‌هایا ئاخڤتنکه‌ران

هه‌ر زمانه‌کێ کو هه‌ژماره‌کا سنوردارا ئاخڤتنکه‌ران هه‌بیت، ب ئاشکه‌رایی مه‌ترسیه‌کا مه‌زن ل سه‌ر هه‌یه. ئه‌گه‌ر هه‌ژمارا ئاکنجییان کێم بیت، ئه‌ڤه مه‌ترسیا ژناڤچونا ئه‌وان ب به‌راورد ل گه‌ل گرۆپێن مه‌زنتر، پتره و ڕه‌نگه ل ناڤ گرۆپێن مه‌زنتر بحه‌لیێن؛ لێ هه‌ژمارا دروستا ئاخڤتنکه‌ران دشێت باوه‌رپێکری نه‌بیت، چونکی: یا ئێکێ، گه‌له‌ك ژێده‌ر ژماره‌یا ئاکنجی و ئاخڤتنکه‌ران تێکه‌ل دکه‌ن، ئه‌ڤه ژی دبیته ئه‌گه‌ر کو ژماره‌یا ئاخڤتنکه‌ران پیتر بهێته‌نیشاندان. یا دویێ، گرۆپێن زمانی دشێن پتر ژ ئێك ملیۆن ئاخڤتنکه‌ران هه‌بن، لێ ئه‌گه‌ر فاکته‌رێن دی (ڤه‌گوهاستن د ناڤبه‌را نفشاندا، خوینده‌واری، په‌روه‌رده و ڕاگه‌هاندن) نه‌بن، هێشتا دشێت مه‌ترسی ل سه هه‌بیت. له‌وڕا ژماره‌یا ڕه‌هایا ئاخڤتنکه‌ران ب به‌راورد ل گه‌ل فاکته‌رێ ئێکێ (ڤه‌گوهاستن د ناڤبه‌را نفشاندا) و فاکته‌رێ سیێ (ڕێژه‌یا ئاخڤتنکه‌ران ب به‌راورد ل گشت ئاکنجییان) واتادارتر دبیت(ڤه‌گوهاستن: نگین عینی: 1403: 94-97).

7-2-3 فاکته‌رێ سێیێ: ڕێژه‌یا ئاخڤتنکه‌ران ب به‌راورد ل گشت ئاکنجییێن ئه‌وی گرۆپی

هه‌ژمارا ئاخڤتنکه‌ران ب به‌راورد ل گه‌ل گشت ئاکنجییێن ئه‌وی گرۆپی، ب پیڤه‌ره‌کێ گرنگتر بۆ زیندیبونا زمانه‌کی ب به‌راورد ل گه‌ل ژماره‌یا ڕه‌هایا ئاخڤتنکه‌ران دهێته‌هه‌ژمارتن:

خشته‌یێ 4: فاکته‌رێ سێیێ یێ یۆنیسکۆی: ڕێژه‌یا ئاخڤتنکه‌ران ب به‌راورد ل گشت ئاکنجییێن ئه‌وی گرۆپی

پله‌یا مه‌ترسییا ل سه‌ر	نمره	ڕێژه‌یا ئاخڤتنکه‌ران ل هه‌مبه‌ری گشت ئاکنجییێن ئه‌وی گرۆپی
پاراستی	5	هه‌می ب ئه‌وی دئاخڤن.
نه‌پاراستی	4	هه‌تا ڕاده‌یه‌کی هه‌مو ب ئه‌وی دئاخڤن.
ب پشترِاستی د مه‌ترسییێدایه	3	پرانی ب ئه‌وی دئاخڤن.
گه‌له‌ك د مه‌ترسییێدایه	2	که‌مینه ب ئه‌وی دئاخڤن.
گه‌له‌ك ب هێز مه‌ترسییێدایه	1	هه‌ژماره‌کا گه‌له‌ك کێما خه‌لکی ب ئه‌وی دئاخڤن.
ژناڤچویی	0	که‌س ب ئه‌وی نائاخڤیت.

7-2-4 فاکته‌رێ چاریێ: بیاڤێن بکارهینانا زمانی

هه‌لسه‌نگێنه‌رێن زمانی دستنیشان دکه‌ن کا زمان ل کیڤه و ل گه‌ل کێ بۆ چ تشته‌کی بهێته‌بکارهینان. هندی زمان به‌رده‌وام و به‌رده‌وامتر بهێته‌بکارهینان، زمان بهێزتره. د ڕه‌وشه‌کا باش و ئه‌رێنیتردا، زمانه‌ك د هه‌می بیاڤاندا دهێته‌بکارهینان (بکارهینانا جیهانی).

خشته‌یێ 5: فاکته‌رێ چاریێ یێ یۆنیسکۆی: بیاڤێن بکارهینانا زمانی

پله‌یا مه‌ترسییا ل سه‌ر	نمره	بیاڤێن بکارهینانا زمانی
ل سه‌ر ئاستێ گشتی	5	ئه‌ڤ زمانه د هه‌می بیاڤ و بجهێنانا ئه‌رکاندا دهێته‌بکارهینان.

RJH Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website

یەکسانییا چەندزمانی	4	دو یان چەند زمان ڕەنگە د پترین بیاڤێن جڤاکیدا و بۆ بجهێنانا پترین ئەرکان دهێتەبکارهینان.
بیاڤێن کێم	3	زمان د بیاڤێن مالێدا و بۆ بجهێنانا گەلەك ئەرکان دهێتەبکارهینان، لێ زمانێ زاڵ هێدی هێدی ل بیاڤێ مالێ ژیدا دهێتەبکارهینان.
بیاڤێن سنوردار یان فەرمی	2	ئەڤ زمانە د چەنین بیاڤێن جڤاکییێن سنوردارد و بۆ بجهێنانا چەند ئەرکان دهێتەبکارهینان.
بیاڤێن گەلەك سنوردار	1	ئەڤ زمانە ب تنێ د چەند بیاڤێن سنوردارد و بۆ بجهێنانا چەند ئەرکێن کێم دهێتەبکارهینان.
مری	0	ئەڤ زمانە د چ بیاڤەکیدا و بۆ بجهێنانا چ ئەرکەکی ناهێتەبکارهینان.

7-2-5 فاکتەرێ پێنجێ: بکارهینان د ڕاگەهاندن و بیاڤێن نودا

مەبەست ژ بیاڤێن نو بریتییە ژ قوتابخانە، ژینگەهێن کاریێن نو، ڕاگەهاندنا نو و ب تایبەتی د بیاڤێ وەشان و مالپەڕێن ئینتێرنێتیدا. هندی زمان د بیاڤێن نودا چالاکتر بیت و پتر بهێتەبکارهینان. د ڕەوشا نمونەدا، زمان د هەمو بیاڤێن نودا دهێتەبکارهینان و ب زیندی دهێتەهەژمارتن.

خشتەیێ 6: فاکتەرێ پێنجێ یێ یۆنیسکۆی: بکارهینان د ڕاگەهاندن و بیاڤێن نودا

پلەیا مەترسییا ل سەر	نمرە	بکارهینان د ڕاگەهاندن و بیاڤێن نودا
زیندی	5	ئەڤ زمانە د هەمی بیاڤێن نودا دهێتەبکارهینان.
بهێز/چالاك	4	د پترین بیاڤێن نودا دهێتەبکارهینان.
وەرگر - پێشوازیکەر	3	گەلەك بیاڤانێن نودا دهێتەبکارهینان.
بەرهنگاری	2	د هندەك بیاڤێن نودا دهێتەبکارهینان.
کێمترین	1	ب تنێ د چەند بیاڤێن نودا دهێتەبکارهینان.
نەچالاك	0	د چ بیاڤەکێ نودا ناهێتەبکارهینان.

7-2-6 فاکتەرێ شەشێ: کەرەستەیێ پەروەردە و فێرکرنێ

د بیاڤێ پەروەردەیێدا، خواندن ب زمانێ دیارکری د هەمو بابەت و ڕۆژێن هەفتییێدا گەلەك باشترە ژ خواندن ب زمانێ زاڵ. گەلەك جاران زمانێ زاڵ بۆ خواندنا هەمو بابەتان و ل هەمو ڕۆژێن هەفتییێ دهێتەبکارهینان و زمانێ دیارکری ب تنێ ل وانەیەکێ و ل ڕۆژەکا دیارکری دهێتەخواندن. ئەگەر خواندن ب هەر دو شێوەیێن نڤیسکی و زارەکی ب زمانێ دیارکری بیت مسوگەر ئەو زمان دێ نمرەیا 5ێ هینیت.

خشتەیێ 7: فاکتەرێ شەشێ یێ یۆنیسکۆی: کەرەستەیێ پەروەردە و فێرکرنێ

نمرە	کەرەستەیێ پەروەردە و فێرکرنێ
5	ڕاستنیڤس، ڕێزمان، فەرهەنگ، دەق، ئەدەبیات و ڕاگەهاندنا ڕۆژانە هەیە. د بیاڤێ کارگێڕی و فێرکرنێدا و د بیاڤێ کارگێڕیدا دهێتەبکارهینان.
4	پەرتوك و نڤیسین هەنە و ل قوتابخانەیان دهێتەبکارهینان. د بیاڤێ کارگێڕیدا ناهیتەبکارهینان.
3	پەرتوك و نڤیسین هەنە و ڕەنگە ل قوتابخانەیان بهێتەبکارهینان، لێ فێربونا ئەوی زمانی د ڕاگەهاندنێدا ناهێتەپشتەڤانیکرن.
2	پەرتوك و نڤیسین هەنە، لێ ڕەنگە هەژمارەکا دیارکریا ئەندامێن ئەوی جڤاکی بکاربهینن. بۆ هندەکان ب تنێ وەکو هێمایەکە. ل قوتابخانەیان ناهێتەبکارهینان.
1	ڕاستنڤیسەك هەیە و هندەك بابەت پێ دهێنەنڤیسن.
0	چ ڕاستنڤیسەك نینە.

7-2-7 فاکتەرێ هەفتێ: نێرین و سیاسەتێن زمانییێن حکومەتێ و سازیان، ب تایبەتی ئاستێ بکارهینان و پلەیا فەرمییا زمانی

RJH Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website

ئەڤ فاکتەرە ئاماژە ب نێرینا کەسێن ل دەرڤەی جڤاکەکێ زمانی ل هەمبەر زمانێ دیارکری دکەت. حکومەت و سازیيان سیاسەتەکا ئاشکەرا یان نێرینەکا نەڕاستەوخۆ ل هەمبەر زمانێ زاڵ و زمانێ کەمینەیان هەیە. وەلاێ کو پشتەڤانییا بکارهینانا هەمو زمانان د هەمو بیاڤێن گشتیدا (ڕاگەهاندن، پەروەردە، بازرگانی و حکومەت) دکەت، نمرەیا 5 وەردگریت.

خشتەیێ 8: فاکتەرێ هەفتێ یێ یۆنیسکۆی: نێرین و سیاسەتێن زمانییێن حکومەتێ و سازیيان، ب تایبەتی ئاستێ بکارهینان و پلەیا فەرمییا زمانی

پلەیا مەترسییا ل سەر	نمرە	نێرینا فەرمی بۆ زمانی
پشتەڤانییا - *support* یەکسان	5	هەمی زمان دهێتەپشتەڤانیکرن.
پشتەڤانییا جودا	4	زمانێن کەمینە د بیاڤێن تایبەتدا دهێنەبکارهینان و بکارهینانا زمانی ئاساییە.
بشاڤتنا- *assimilation* نەچالاك	3	چ سیاسەتەکا ئاشکەرا بۆ زمانێن کەمینە نینە. زمانێ زاڵ ل گشت بیاڤاندا دهێتەبکارهینان.
بشاڤتنا چالاك	2	حکومەت بکارهینانا زمانێ زاڵ هان ددەت. چ پشتەڤانییەك بۆ زمانێن کەمینە نینە.
بشاڤتنا نەچاری	1	زمانێ زاڵ تەنیا زمانێ فەرمییە و زمانێن کەمینە نە فەرمینە و نە دهێتەپشتەڤانیکرن.
قەدەغە	0	زمانێ کەمینەیان قەدەغەیە.

7-2-8 فاکتەرێ هەشتێ: نێرینا ئەندامێن جڤاکێ دیارکری ل هەمبەر زمانێ خوەیێ دایکێ

ئەڤ فاکتەرە ئاماژە ب نێرینا کەسێن ل ناڤ جڤاکەکێ زمانی ل هەمبەر زمانێ خوە دکەت. هندی نێرین ل هەمبەر زمانی ئەرێنیتر بیت و دەمارگیرییا پتر ل هەمبەر زمان و نەریتان هەبیت، زمان دێ بهێزتر بیت. ب نێرینا گارتی – Garrett نێرینا زمانی ل سەر بنەمایێ سێ ڕەهەندێن مەعریفی – cognitive (نەریت و باوەر)، کاریگەری – affective (نرخاندن) و ڕەفتاری – behavioral (بکارهینانا جۆرێن زمانی) دهێتەئافاکرن (یحیی و شراره 2018، 24).

زمانڤان د ئەوێ باوەرێدانە کو هەلبژارتن و بکارهینانا زمانەکی یان چەند زمانان ل پلەیا ئێکێ دکەڤیتە بن کاریگەرییا نێرینا زمانییا ئاخڤتنکەرانڤە و چریسکێن هەر گوهۆرینەکا زمانی بۆ پەیدابونا نێرینا نەرێنییا ئاخڤتنکەران ل هەمبەر زمانێ خوە، دزڤرێتەڤە. ب ڤەکۆلین ل نێرینا ئاخڤتنکەران ل هەمبەر زمانێ ئەوان یێ دایکێ، دشێین زانیارییێن باش ل دۆر هەلویستێ ئەوان ل هەمبەر زمانێ ئەوان ل نوکە و پاشەڕۆژێ بزانین (محمدرضا . 2008، 4).

خشتەیێ 9: فاکتەرێ هەشتێ یێ یۆنیسکۆی: نێرینا ئەندامێن جڤاکێ دیارکری ل هەمبەر زمانێ خوەیێ دایکێ

نمرە	نێرینا ئەندامێن جڤاکێ دیارکری ل هەمبەر زمانێ خوەیێ دایکێ
5	هەمی ئەندامێن جڤاکی بهای ددەنە زمانێ خوە و دڤێن ئەوێ پێشڤەببەن.
4	پرانییا ئەندامێن جڤاکی پشتەڤانیێ ل پاراستنا زمانی دکەن.
3	گەلەك ئەندامێن جڤاکی پشتەڤانیێ ل پاراستنا زمانی دکەن؛ یێن مایی بۆ ئەوان هند گرنگ نینە و چێدبیت پشتەڤانییێ ژی ل نەهێلانا زمانی بکەن.
2	هندەك ئەندامێن جڤاکی پشتەڤانیێ ل پاراستنا زمانی دکەن؛ یێن مایی بۆ ئەوان هند گرنگ نینە و چێدبیت پشتەڤانییێ ژی ل نەهێلانا زمانی بکەن.
1	ب تنێ هەژمارەکا کێما ئەندامێن جڤاکی پشتەڤانیێ ل پاراستنا زمانی دکەن؛ یێن مایی بۆ ئەوان هند گرنگ نینە و چێدبیت پشتەڤانییێ ژی ل نەهێلانا زمانی بکەن.
0	بۆ کەسێ گرنگ نینە کو زمان ژناڤدچیت. هەمی باشتر دبینن کو زمانێ زاڵ بهێتەبکارهینان.

7-2-9 فاکتەرێ نەهێ: ڕێژە و چاوانییا بەرهەم و بەلگەیان

د ڕەوشەکا نمونەدا، جڤاکێ زمانی خودان کۆمەکا بەرهەمێن نڤیسکی و وەرگێڕایە. ئەڤ بەرهەمێن نڤیسکی دشێن پەرتوکێن ڕیزمانی، فەرهەنگێن هەمەجۆر، دەقێن بەرفرهە و تۆمارێن دەنگی و ڕەنگییێن کوالیتی بەرز بن. هندی بەرهەمێن دیرۆکی و هەڤچەرخ پتر بن، ئەو زمان بهێزترە.

خشتەیێ 10: فاکتەرێ نەهێ یێ یۆنیسکۆی: ڕێژە و چاوانییا بەرهەم و بەلگەیان

RJH Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website

پلەیا مەترسییا ل سەر	نمرە	رێژە و چاوانییا بەرهەم و بەلگەیان
نایاب	5	رێزمان، فەرهەنگێن هەمەجۆر، دەقێن بەرفرهە، گەلەك بەرهەمێن دەنگ و رەنگ ب کوالیتییێن گەلەك باش هەنە.
باش	4	پەرتوکەکا رێزمانییا باش، هندەك پەرتوکێن رێزمانییێن گونجای، فەرهەنگ، دەق، ئەدەبیات و راگەهاندنا رۆژانە هەیە. هەروەسا بەرهەمێن دەنگ و رەنگ ب کوالیتییێن باش هەنە.
پەسەند	3	رەنگە پەرتوکەکا رێزمانییا باش، فەرهەنگ، دەق هەبن، لێ چ راگەهاندنەکا رۆژانە نینە. هەروەسا رەنگە بەرهەمێن دەنگ و رەنگ ب کوالیتییێن جۆراوجۆر هەبن.
پرت پرت	2	هندەك پرۆژەیێن رێزمانی، لیستەیەکا پەیڤان و هندەك دەقێن ب مفا بۆ ڤەکۆلینێن سنوردارێن زمانڤانی هەنە. رەنگە بەرهەمێن دەنگ و رەنگ ب کوالیتییێن جۆراوجۆر هەبن.
نەتەمام (وەکو پێدڤی نینە)	1	ب تنێ هندەك پرۆژەیێن بچوکێن رێزمانی یان پێرستێن کورتێن پەیڤان و دەقێن بەلاڤە هەبن. بەرهەمێن دەنگ و رەنگ نینن.
یێ بەرهەم	0	چ ژێدەرەك نینن.

یۆنیسکۆ، هۆشداریێ ددەت کو نابیت چ فاکتەرەك ب تنێ بهێتەوەرگرتن. ئەڤ نەهـ فاکتەرە پێکڤە بۆ نرخاندنا زیندیبونا زمانان دهێنەبکارهینان. هەروەسا هۆشداریێ ددەت کو هەمو فاکتەر هندی ئێك د گرنگن و نمرەییێن هەر هەمو فاکتەران پێکڤە دهێنەکۆمکرن و پاشی بریار ل سەر زمانی دهێتەدان. پۆنیسکۆ 6 فاکتەران بۆ نرخاندنا زیندیبون و زانینا رێژەیا مەترسییا ل سەر زمانەکی، دو فاکتەران بۆ نرخاندنا پلەیا زمانی و فاکتەرەکی بۆ نرخاندنا نڤسینا ب ئەوی زمانی دەستنیشان دکەت (Brenzinger et al. 2003, p.7).

ئەگەر زمان ل گەل ئێك بهێنەبەراوردکرن پێدڤییە هەمو فاکتەران ئێك بها هەبیت. بۆ نمونە، هندەك هەلسەنگێنەر فاکتەرێن 1ێ (ڤەگوهاستن د ناڤبەرا نفشاندا)، 3یێ (رێژەیا ئاخڤتنکەران ب بەراورد ل گشت ئاکنجییێن ئەوی گرۆپی) و 4ێ (بیاڤێن بکارهینانا زمانی) ب گرنگتر ژ فاکتەرێن نێرین و رێژە و چاوانییا بەرهەم و بەلگەیان (فاکتەرێن 8،7 و 9) دزانن.

رێبازا بۆنیسکۆی پێدڤی ب ڤەکۆلینەکا هویرا ناوچەیی ل دەڤەرا بکارهینانا زمانی هەیە. گەلەك ژ ئەڤان زانیاریان دشێین ب رێکا راپرسییێن جڤاکی-زمانی بپیڤین. سەرەرای ئەڤێ چەندێ، هەر وەکو بەری نوکە هاتییەگوتن، داتایێن تایبەت (وەکو رێژەیا ئاخڤتنکەران ب بەراورد ل گشت ئاکنجییێن ئەوی گرۆپی) د سەرژمێرییێن فەرمیدا بەردەست نینن و ژلایێ تیمەکا بچوکا زمانڤانییێڤە بدەستڤەناهێن. د ئەڤی دۆخیدا، دشێن مفای ژ چاڤپێکەڤتن و ژێدەرێن ناوچەیی یان نیشتمانی وەربگرن.

ب بەراوردکرنا رێکا یۆنیسکۆ و ل گەل مۆدێلا GIDS یا فیشمەنی (Graded Intergenerational Disruption Scale)، ئاستێن 1-3 ژ پیڤەرێن GID بۆ پێنج پلەیان د فاکتەرێ 4ێ یۆنیسکۆیدا (بیاڤێن بکارهینانا زمانی) هاتییەبەرفرەهکرن؛ ئاستێن 4-5 ژ پیڤەرێن GID ل دۆر فێرکرنێ بۆ پێنج پلەیان د فاکتەرێ 6ێ یۆنیسکۆیدا (پەروەردە و فێرکرن) هاتییەبەرفرەهکرن؛ و ئاستێن6-8 ژ پیڤەرێن GID بۆ پێنج پلەیان د فاکتەرێ 1ێ یۆنیسکۆیدا (ڤەگوهاستن د ناڤبەرا نفشاندا) هاتییەبەرفرەهکرن.

فاکتەرێن پیڤانا یۆنیسکۆی چار تایبەتمەندی هەنە: 1) نە ب تنێ بیاڤێن بکارهینانا هەیی بەلکو بیاڤێن نو ژی لبەرچاڤدگریت (فاکتەرێ 5)؛ 2) ژمارەیا رەها و رێژەییا ئاکنجییان (فاکتەرێ 2 و 3)؛ 3) بهایێ نافخۆ و دەرڤە (فاکتەرێ 7 و 8)؛ و 4) ئاستێ کوالیتییا بەرهەم و بەلگەیان (فاکتەرێ 9). هەروەسا دشێن هەر فاکتەرەکی ب هویری بپیڤین کو د مۆدێلا GIDS دا نەشێن. بۆ نمونە دشێن ب رێکا یۆنیسکۆی باشتر ژ رێکا GIDS زیندیبونا رێژەییا تبتییا ناڤەڕاست - Central Tibetan ، ئامۆدا - Amdo Tibetan و خامس - Khams Tibetan نیشان بدەین (Dwyer 2011, p.11).

7- شرۆڤەکرن و نیشاندانا ئامارییا ئەنجامێن راپرسی و چاڤپێکەڤتنێ

زمانێ ئەرمەنی ب تایەکێ سەربخۆ ژ خێزانا زمانێن هندوئەوروپی دهێتەهەژمارن. ئەلفبێیا زمانێ ئەرمەنی ل سەدەیێ پێنجێ زایینی ژ لایێ "مەسرۆب ماشتۆتس"ڤە هاتییەدانان و ب ئەڤی رەنگی شیا ناسنامەیا خۆ یا زمانی جێگیر بکەت (پاسدرماجیان، 1377) ل سالێن 1915 هەتا 1920ێ ژبەرکۆمکۆژییا عوسمانییان دهێنەباژێرێ زاخۆ و ل ئەوێرێ ئاکنجی دبن. نوکە نێزیکی 200 هەتا 250 خێزانێن کاتولیکێن ئەرمەنی ل عێراقێ و زاخۆ دژین (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, n.d.).

RJH Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website

8-1 نیشاندانا ئەنجامێن چافپێکەفتنێ ل دۆر ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی

د چافپێکەفتنەکێدا نێرینا (12) شارەزا و کەسایەتییێن ئەرمەن ل دۆر ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی، هاتییەوەرگرتن، کورتییا نێرینان ب ئەڤی ڕەنگێ خوارێ بویە:

خشتەیێ 2: کورتییا بەرسڤ و نێرینا پشکدارێن چافپێکەفتنێ

پرسیار	کورتییا بەرسڤا پشکدارێن چافپێکەفتنێ
ئەرمەن د دانوستاندنا خوە دا پتر کیژ زمانی بکاردهینن (زمانێ ئەرمەنی یان زمانێ کوردی یان زمانێ عەرەبی)؟	پڕانی زمانێ کوردی بکادهینن و زمانێ کوردی ب تەمامی جهێ زمانێ ئەرمەنی گرتییە.
چ هۆکار هەنە کو دبنە ئەگەر ئاخفتنکەرێن ئەرمەن زمانێ (زمانێ کوردی یان زمانێ عەرەبی)؟ بکاربهینن؟	کۆچبەری هۆکارێ سەرەکییە کو بویە ئەگەر ئاخفتنکەرێن ئەرمەن (زمانێ کوردی) بکاربهینن.
ب نێرینا تە ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی چاوایە؟	ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی باش نینە.
ب نێرینا تە ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ل پاشەڕۆژێ دێ چاوا بیت؟	هیڤیدارین کو ل پاشەڕۆژێ ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی باشتر ببیت.
زمانێ ئەرمەنی پتر د ڕێوڕەسمێن ئاییینی، کەنیسە، قوتابخانەییێن ئەرمەنی (کو ب تنێ دو وانە ب زمانێ ئەرمەنینە)، ل هندەک مالباتان، ئاهەنگ و ڤیستەڤالاندا دهێتەبکارهینان.	زمانێ ئەرمەنی ل کیژ بیاڤان پتر دهێتەبکارهینان؟
قەشە، مامۆستا، ئەو ئەرمەنێن ل بەسرا ، موسل و بەغداد دژین پتر زمانێ ئەرمەنی بکاردهینن.	کی پتر زمانێ ئەرمەنی بکاردهینیت؟
ئاخفتنکەرێن ئەرمەن نێرینەکا باش ل هەمبەر زمانێ خوە هەیە.	نێرینا ئاخفتنکەرێن ئەرمەن، ل هەمبەر زمانێ ئەرمەنی چاوایە؟

8-2 نیشاندانا ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ل دویڤ ئەنجامێن ئاماری

د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا (40) کەسان فۆرم تژی کرییە کو ژ ئالییێ ڕەگەزیڤە (20) نێر و (20) مێ بون، ژییێ هاتییە هەلبژراتن سێ ئاستان ب خوەڤە دگریت ژ (15 بۆ 20) سالی (10) کەس بون، ژ (20 بۆ 30) سالی (14) کەس بون، هەروەسا ژ (30 بۆ سەریتر، (16) کەس بون کو هەمی پێکڤە دبنە (40) کەس.

نفش

	دوبارەبون	ڕێژە	ڕێژەیا ڕەوا	ڕێژەیا کۆمکری
نێر	20	50.0	50.0	50.0
مێ	20	50.0	50.0	100.0
کۆم	40	100.0	100.0	

ژی

	دوبارەبون	ڕێژە	ڕێژەیا ڕەوا	ڕێژەیا کۆمکری
15 هەتا 20 سالی	10	25.0	25.0	25.0
20 هەتا 30 سالی	14	35.0	35.0	60.0
پتر ژ 30 سالی	16	40.0	40.0	100.0
کۆم	40	100.0	100.0	

ئەنجامێن ئامارییێن ئەڤێ ڤەکۆلینێ دیار دکەت پترین ناڤەندا ژمێری - mean بۆ فاکتەرێ (1 و 7) دزڤڕیت، ئانکو ددەتە دیارکرن کو ناکۆکی د ناڤبەرا بیروبۆچونا فۆرمانتان هەیە و دیتنا ئەوان ژ ئێك دویرە. کێمترین ناڤەندا ژمێری - mean بۆ فاکتەرێ (4 و 5)

RJH Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website

دزڤریت کو دیار دکەت بیروبۆچونا پرانیبا بەرسڤدەران نێزیکی ئێکە. دیسان پترین لادانا پیڤەری - Std.Devitatio د بەربەلاڤیبا بەرسڤاندا بۆ فاکتەرێ (8) هێتەدیتن کو دەربڕینێ ژ ناکۆکیی و دویربونا بیروبۆچونا بەرسڤدەرانە.

Statistics

	فاکتەرێ1	فاکتەرێ3	فاکتەرێ4	فاکتەرێ5	فاکتەرێ6	فاکتەرێ7	فاکتەرێ8	فاکتەرێ9
بها	40	40	40	40	40	40	40	40
بەرزە	0	0	0	0	0	0	0	0
ناڤەندا ژمێری	2.63	1.40	.85	.73	1.58	2.30	1.83	1.80
لادانا پیڤەری	1.353	1.033	1.001	.905	1.259	1.344	1.412	1.043

فاکتەرێ ئێکێ: ڤەگوهاستن د ناڤبەرا نفشاندا

دیار بو کو (4) کەسان هەر دو پلەیا مەترسیا ژنافچونێ و گەلەك د مەترسییێدایە هەلبژارتییە کو رێژا ئەوان دبیتە (10%) ، دیسان (6) کەسان پلەیا گەلەك بهێز د مەترسییێدایە هەلبژارتییە، ئانکو رێژەیا ئەوێ دگەهیتە (15%) ، بۆ پلەیا ب پشترِاستی د مەترسییێدایە (13) کەسان ئەڤ پلە دەسنیشاکریە کو رێژەیا ئەوێ دبیتە (32,5%) هەروەسا ئەڤ هەژمارە بۆ پلەیا نەپاراستی ژی دوبارە دبیت ؛ ئانکو (13) کەسان ئەڤ پلەیە ب رێژەیا (32,5%) هەلبژارتییە. ب شێوەیەکێ گشتی پترین رێژە بۆ خالا (٣ و ٤) دزڤریت و کێمترین رێژە خالا (٠ و ٢)یە، واتە زمانێ ئەرمەنی ژ ئالییێ ڤەگوهاستن د ناڤبەرا نفشاندا پتر ل دەڤ سەمیانانڤە وەکو دایبابانڤە و سەریتر دهێتەبکارهینان و ژ ئالییێ زارۆکانڤە ب رێژەیەکا کێم و ب شێوەیەکێ سنوردار دهێتەبکارهینان. کەواتە بۆ ئەڤێ فاکتەری زمانێ ئەرمەنی؛ نەپاراستییە و مەترسی ل سەر هەی.

فاکتەرێ 1

		دوبارەبون	رێژە	رێژەیا رەوا	رێژەیا کۆمکری
بها	0	4	10.0	10.0	10.0
	1	6	15.0	15.0	25.0
	2	4	10.0	10.0	35.0
	3	13	32.5	32.5	67.5
	4	13	32.5	32.5	100.0
	کۆم	40	100.0	100.0	

فاکتەرێ دویێ: ژمارەیا رەهایا ئاخڤتنکەران

هەر زمانەکێ کو هەژمارا ئاکنجیێن ئەوێ کێم بیت، مەترسیا ژنافچونێ ب ئاشکەرایی ل سەر هەیە چونکی هۆکارێن نەخوەشی، شەرِ و کارەساتێن سروشتی ب بەراورد ل گەل گرۆپێن مەزنتر، پترە و رەنگە ل ناڤ گرۆپێن مەزنتر بحەلیێن. **فاکتەرێ دویێ** ل گەل فاکتەرێ ئێکێ (ڤەگوهاستن د ناڤبەرا نفشاندا) و فاکتەرێ سیێ (رێژەیا ئاخڤتنکەران ب بەراورد ل گشت ئاکنجییان) واتادارتر دبیت. کەواتە ل دویڤ فاکتەرێ ئێکێ یۆنیسکۆ (ڤەگوهاستن د ناڤبەرا نفشاندا) بۆ مە دیار بو زمانێ ئەرمەنی ل دەڤ سەمیانان وەکو دایبابان و سەریتر دهێتەبکارهینان و ژ ئالییێ زارۆکانڤە ب رێژەیەکا کێم دهێتەبکارهینان. هەروەسا ئەنجامێن **فاکتەرێ سیێ نیشاندەت کو** رێژەیا ئاخڤتنکەران ب بەراورد ل گەل گشت ئاکنجییێن ئەوی گرۆپی هەژمارەکا گەلەك کێم و سنوردارە و خەلکەکێ کێم ب زمانێ ئەرمەنی دئاخڤن. ب ئەڤی رەنگی **فاکتەرێ ژمارەیا رەهایا ئاخڤتنکەران** د پلەیا (٢)گەلەك د مەترسییێدایە؛ ژ بەر کو ئەڤ زمانە ژ ئالییێ نفشێ داهاتی گەلەک کێم و سنوردار دهێتە بکارهینان هەردیسان هەژمارەکا کێما خەلکی ب زمانێ ئەرمەنی دئاخڤن .

لێ ئەگەر فاکتەرێن دی (ڤەگوهاستن د ناڤبەرا نفشاندا، خویندەواری، پەروەردە و راگەهاندن) نەبن، هێشتا دشێت مەترسی ل سەر هەبیت.

فاکتەرێ سیێ: رێژەیا ئاخڤتنکەران ب بەراورد ل گەل گشت ئاکنجییێن ئەوی گرۆپی

RJH Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website

ب دیار بو کو (8) کەسان پلەیا مەترسیا ژنافچونێ هەلبژارتییە کو رێژەیا ئەوێ دبیتە (10%) ، دیسان (16) کەسان پلەیا گەلەك بهێز د مەترسییێدایە هەلبژارتییە، ئانکو رێژەیا ئەوێ دگەهیتە (40%)، ئانکو هەژمارەکا گەلەك کێما خەلکی ب بەراورد ل گشت ئاکنجییێن ئەوی گرۆپی ب زمانێ ئەرمەنی دئاخڤن، بۆ پلەیا گەلەك د مەترسییێدایە (8) کەسان ئەڤ پلە دەسنیشاکرییە کو رێژەیا ئەوێ دبیتە (10%) هەروەسا ئەڤ هەژمارە بۆ پلەیا ب پشتڕاستی د مەترسییێدایە ژی دوبارە دبیت؛ ئانکو (8) کەسان ئەڤ پلەیە ب رێژەیا (10%) هەلبژارتییە. ب شێوەیەکێ گشتی پترین رێژە بۆ خالا (١) دزڤرێت و خالێن (٠ و ٢و ٣) د ئێک ئاستدانە چ کەسەکی خالا (٤و٥) نەهەلبژارتییە، واتە ئەڤ فاکتەرە بۆ زمانێ ئەرمەنی دیار دکەت کو رێژەیا ئاخڤتنکەران ب بەراورد ل گشت ئاکنجییێن ئەوی گرۆپی گەلەك ب هێز د مەترسییێدایە و هەژمارەکا گەلەك کێم و سنوردارا خەلکی پێ دئاخڤن، کەواتە ئەڤێ فاکتەرە ددەتە دیارکرن؛ زمانێ ئەرمەنی مەترسییەکا مەزن ل سەر هەیە.

فاکتەرێ3

		دوبارەبون	رێژە	رێژەیا ڕەوا	رێژەیا کۆمکری
	0	8	20.0	20.0	20.0
	1	16	40.0	40.0	60.0
بها	2	8	20.0	20.0	80.0
	3	8	20.0	20.0	100.0
	کۆم	40	100.0	100.0	

فاکتەرێ چارێ: بیاڤێن بکارهینانا زمانی

دیارە کو (19) کەسان پلەیا مەترسییا مرنێ هەلبژارتییە کو رێژەیا ئەوێ دبیتە (47,5%)، ئانکو زمانێ ئەرمەنی د چ بیاڤەکیدا و بۆ بجهھینانا چ ئەرکەکی ناهێتەبکارهینان، هەروەسا (12) کەسان بکارهینانا زمانێ ئەرمەنی د بیاڤێن گەلەك سنوردار بۆ بجهھینانا چەند ئەرکێن کێم هەلبژارتییە کو رێژەیا ئەوێ دگەهیتە (30%) ، بۆ پلەیا بکارهینانا بیاڤێن سنوردار یان فەرمی (5) کەسان ئەڤ پلە دەستنیشانکرییە کو رێژەیا ئەوێ دبیتە (12,5%) ئانکو بکارهینانا زمانێ ئەرمەنی ب تنێ د چەند بیاڤێن سنوردار و ئەرکێن کێم دهێتەبکارهینان؛ دیسان (4) کەسان بکارهینانا زمانێ ئەرمەنی بۆ بیاڤێن کێمتر هەلبژارتییە کو ئەڤ پلەیە ب رێژەیا (10%)یە. ب شێوەیەکێ گشتی پترین رێژە بۆ خالا (سفر) دزڤرێت و کێمترین رێژە خالا (٣) یە، کەسێ خالا (٤و٥) نەهەلبژارتیە؛ ئانکو ئەڤ بکارهینانا زمانی هند کێم بویە کو ئەگەر بەری هینگێ ئەڤ زمانە بۆ گەلەك بیاڤێن مال دهاتەبکارهینان، لێ نوکە ئەو ژی نەمایە و هێدی هێدی جهێ خوە ددەتە زمانێ زاڵ . ب شێوەیەکێ گشتی ئەڤ فاکتەرە دیار دکەت بکارهینانا زمانێ ئەرمەنی ل دەڤ ئاخڤتنکەرێن ئەوان ب رێژەیەکا بەرچاڤ کێم بویە و ب تنێ د چەند بیاڤێن سنوردارا و بۆ بجهھینانا چەند ئەرکێن کێم دهێتەبکارهینان و بەرەڤ پلەیا نەمانێ دێ چیت.

فاکتەرێ4

		دوبارەبون	رێژە	رێژەیا ڕەوا	رێژەیا کۆمکری
	0	19	47.5	47.5	47.5
	1	12	30.0	30.0	77.5
بها	2	5	12.5	12.5	90.0
	3	4	10.0	10.0	100.0
	کۆم	40	100.0	100.0	

RJH Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website

فاکتەرێ پێنجێ: بکار هینان د ڕاگەهاندن و بیاڤێن نودا

د ئەڤی فاکتەری دیار بو (21) کەسان پلەیا نەچالاك هەلبژارتییە کو ڕێژەیا ئەوێ دبیتە (52,5%) ئانکو زمانێ ئەرمەنی د چ بیاڤەکێ نودا ناهێتەبکارهینان، دیسان (11) کەسان واتە ب ڕێژەیا(27,5%) پلەیا کێمترین دەسنیشانکرییە، ئانکو زمانێ ئەرمەنی ب تنێ د چەند بیاڤێن نودا دهێتەبکارهینان ، بۆ پلەیا بەرهنگاری (6) کەسان ئەڤ پلە دەسنیشاکرییە کو ڕێژەیا ئەوێ دبیتە (15%) هەروەسا بۆ پلەیا وەرگر- پێشوازیکەر (2) کەسان ئەڤ پلەیە ب ڕێژەیا (5%) هەلبژارتییە. ب شێوەیەکێ گشتی ئەو زمان، ب زمانێ زیندی دهێتەهەژمارتن کو د بیاڤێن نودا چالاکتر بیت و پتر بهێتەبکارهینان لێ دیار بو پترین ڕێژە بۆ خالا (سفر) دزڤریت و کێمترین ڕێژە بۆ خالا (۳) ێ دزڤریت؛ واتە ئەڤ فاکتەرە دیار دکەت کو ڕاگەهاندن و بیاڤێن نو بۆ زمانێ ئەرمەنی نەچالاکە و د چ بیاڤەکێ نودا ناهێتەبکارهینان و مەترسییا ل سەر هەی.

فاکتەرێ5

		دوبارەبون	ڕێژە	ڕێژەیا ڕەوا	ڕێژەیا کۆمکری
	0	21	52.5	52.5	52.5
	1	11	27.5	27.5	80.0
بها	2	6	15.0	15.0	95.0
	3	2	5.0	5.0	100.0
	کۆم	40	100.0	100.0	

فاکتەرێ شەشێ: کەرەستەیێ پەروەردە و فێرکرنێ

بۆ ئەڤی فاکتەری (9) کەسان دیارکرییە زمانێ ئەرمەنی چ ڕاستنڤیسەك نینە، ئانکو ب ڕێژەیا (22,5%)، هەروەسا (12) کەسان ب ڕێژەیا (30%) دیار کرییە کو زمانێ ئەرمەنی ڕاستنڤیسەك هەیە و هندەك بابەت ێ دهێنەنڤیسین. دیسان (10) دیار کرییە کو زمانێ ئەرمەنی پەرتوك و نڤیسین هەنە، لێ ڕەنگە ئەو ژی بۆ هەژمارەکا دیارکرییا ئەندامێن ئەوی جڤاکی بیت کو وەکی هێمایەك ب کێر بهێت، لێ ل قوتابخانەیان ناهێتەبکارهینان و ڕێژەیا ئەوێ دبیتە (25%). هەروەسا (5) کەسان دیار کرییە کو زمانێ ئەرمەنی پەرتوك و نڤیسین هەنە و ڕەنگە ل قوتابخانەیان بهێتەبکارهینان، لێ فێربونا ئەوی زمانی د ڕاگەهاندنێدا ناهێتەپشتەڤانیکرن کو ڕێژەیا ئەوێ دبیتە (12,5%) ئانکو زمانێ ئەرمەنی ب تنێ د چەند قوتابخانەیێن سنوردار دهێتەفێرکرن و چ پشتەڤانییا باش بۆ نینە. دیسان (4) کەسان دایە خۆیاکرن کو زمانێ ئەرمەنی پەرتوك و نڤیسین هەنە و ل قوتابخانەیان دهێتەبکارهینان، لێ د بیاڤێ کارگێڕیدا ناهێتەبکارهینان ئانکو بیاڤێن کارکرنا ئەوێ کێمە ئەڤ پلەیە ب ڕێژەیا (10%)یە. ب شێوەیەکێ گشتی پترین ڕێژە بۆ خالا (۱) دزڤریت و کێمترین ڕێژە خالا (٤)ە؛ واتەل ئەوی دەمی زمانەک دێ چالاک بیت، ئەگەر خواندن ب هەر دو شێوەیێن نڤیسکی و زارەکی ب زمانێ دیارکری بیت لێ ئەڤ فاکتەرە دیار دکەت زمانێ ئەرمەنی ڕاستنڤیسەك هەیە و هندەك بابەت ێ دهێتەنڤیسین و ب تنێ ل ئێک یان دو وانەیەکێ و ل ڕۆژەکا دیارکری دهێتەخواندن؛ کەواتە د بیاڤێ کەرەستەیێ پەروەردە و فێرکرنێدا وەك پێدڤی کارا نینە و پشتەڤانییەکا لاواز بۆ هەیە.

فاکتەرێ6

		دوبارەبون	ڕێژە	ڕێژەیا ڕەوا	ڕێژەیا کۆمکری
	0	9	22.5	22.5	22.5
	1	12	30.0	30.0	52.5
	2	10	25.0	25.0	77.5
بها	3	5	12.5	12.5	90.0
	4	4	10.0	10.0	100.0
	کۆم	40	100.0	100.0	

فاکتەرێ هەفتێ: نێرین و سیاسەتێن زمانییێن حکومەتێ و سازیان، ب تایبەتی ڕادەیێ بکارهینانان و پلەیا فەرمییا زمانی

د ئەڤی فاکتەری (3) کەسان پلەیا کەمینە هەلبژارتییە کو ڕێژەیا ئەوێ دبیتە (7,5%) ئانکو زمانێ ئەرمەنی زمانێ کەمینەیە پلەیا فەرمییا ئەوێ د سازیێن حکومەتێدا نینە. دیسان (11) کەسان ئانکو ب ڕێژەیا (27,5%) دیار کرییە زمانێ ئەرمەنی زمانێ کەمینە و نەفەرمییە

RJH Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website

و ناهێتەپشتەڤانیکرن. هەروەسا (8) کەسان واتە ڕێژا (20%) دیار کرییە حکومەت پتر بکارهینانا زمانێ زاڵ هان ددەت و (7) کەسان ب ڕێژەیا (17,5%) دیارکرییە چ سیاسەتا ئاشکرا بۆ زمانێ ئەرمەنی نینە و زمانی کوردی ل گشت بیاڤاندا دهێتەبکارهینان. (11) کەسان پلەیا پشتەڤانییا جودا هەلبژارتییە کو ڕێژەیا ئەوێ دبیتە (27,5%)واتە زمانێ ئەرمەنی د بیاڤێن تایبەتدا دهێنەبکارهینان و بکارهینانا زمانی ئاسیاییە. ب شێوەیەکێ گشتی ئەڤ فاکتەرە دیار دکەت زمانێ ئەرمەنی کەمینەیە و د بیاڤێن تایبەتدا دهێتەبکارهینان هەروەسا د نێرین و سیاسەتێن زمانییێن حکومەتێ و سازییێن ئەوێدا وەکی زمانەکێ کەمینە سەرەدەری ل گەل دهێتەکرن و پتر بۆ بیاڤێن تایبەت و نەفەرمی دهێتەبکارهینان.

فاکتەرێ7

		دوبارەبون	ڕێژە	ڕێژەیا ڕەوا	ڕێژەیا کۆمکری
بها	0	3	7.5	7.5	7.5
	1	11	27.5	27.5	35.0
	2	8	20.0	20.0	55.0
	3	7	17.5	17.5	72.5
	4	11	27.5	27.5	100.0
	کۆم	40	100.0	100.0	

فاکتەرێ هەشتێ: نێرینا ئەندامێن جڤاکێ دیارکری ل هەمبەر زمانێ خوەیێ دایکێ

(7) کەسان ب ڕێژەیا (17,5%)دیارکرییە کو بۆ کەسێ گرنگ نینە زمانێ ئەرمەنی ژ ناڤ بچیت و پێ باشە کو زمانێ زاڵ بهێتەبکارهینان. هەروەسا (15) کەسان دیارکرییە کو ب تنێ هەژمارەکا کێما ئەندامێن جڤاکی پشتەڤانییا زمانێ ئەرمەنی دکەن و ئەوێن دی بۆ ئەوان هند گرنگ نینە و ڕەنگە پشتەڤانییێ بکەن کو زمانێ ئەرمەنی ژناڤبچیت کو ڕێژەیا ئەوێ دگەهیتە (37,5%) ، دیسان (3) کەسان ب ڕێژەیا (7,5%) دیارکرییە کو هندەك ئەندامێن جڤاکی پشتەڤانییێ ل پاراستنا زمانێ ئەرمەنی دکەن. هەروەسا (8) ب ڕێژەیا (20%)، دیارکرییە هەژمارەکا باش ژ ئەندامێن جڤاکی پشتەڤانییا زمانێ ئەرمەنی دکەن و ئەوێن دی بۆ ئەوان هند گرنگ نینە زمانێ ئەرمەنی ژناڤبچیت. ئامار بۆ مە دیار دکەت (7) کەسان دیارکرییە پرانییا ئەندامێن جڤاکی پشتەڤانی ل پارستنا زمانێ ئەرمەنی دکەن کو ڕێژەیا ئەوێ دبیتە (17,5%)ێ. واتە دیار دبیت کو نێرینا ئەندامێن جڤاکێ ئەرمەنی زمان ل هەمبەر زمانێ خوەیێ دایکێ گەلەک ئەرێنی نینە، تنێ هەژمارەکا کێما ئەندامێن جڤاکی پشتەڤانییا زمانێ ئەرمەنی دکەن و ئەوێن دی بۆ ئەوان هند گرنگ نینە و ڕەنگە پشتەڤانییێ بکەن کو زمانێ ئەرمەنی ژناڤبچیت، لەورا دبیتە ئەگەر کو ئەڤ زمانە گەلەك یا بهێز نەبیت.

فاکتەرێ8

		دوبارەبون	ڕێژە	ڕێژەیا ڕەوا	ڕێژەیا کۆمکری
بها	0	7	17.5	17.5	17.5
	1	15	37.5	37.5	55.0
	2	3	7.5	7.5	62.5
	3	8	20.0	20.0	82.5
	4	7	17.5	17.5	100.0
	کۆم	40	100.0	100.0	

فاکتەرێ نەهێ: ڕێژە و چاوەنییا بەرهەم و بەلگەیان

د ئەڤی فاکتەریدا (5) کەسان پلەیا بێبەرهەم هەلبژارتییە ، ئانکو دیار دکەت چ ژێدەرەك ب زمانێ ئەرمەنی نینە و ڕێژەیا ئەوێ دبیتە (12,5%)، دیسان (8) کەسان ئانکو ب ڕێژەیا (20%) پلەیا نەتمام دەسنیشانکرییە، ئانکو زمانێ ئەرمەنی ب تنێ د هندەك پرۆژێن بچوکێن ڕێزمانی یان پێرێستێن کورتێن پەیڤان و دقێن بەلاڤە هەنە و بەرهەمێن دەنگ و ڕەنگ نینن. د ئەڤی فاکتەری (20) کەسان دیارکرییە کو هندەك پرۆژەیێن ڕێزمانی، لیستەیەکا پەیڤان و هندەك دەقێن ب مفا بۆ فەکۆلینێن سنوردارێن زمانڤانی هەنە هەروەسا ڕەنگە هندەك بەرهەمێن دەنگ و ڕەنگ ب کوالتییێن جۆراجۆر هەبن کو ڕێژەیا ئەوێ دبیتە (50%). هەروەسا (4) کەسان ب ڕێژەیا (10%)ێ دیارکرییە کو ڕەنگە پەرتوکەکا ڕێزمانییا باش، فەرهەنگ، دەق هەبن، لی چ ڕاگەهاندنەکا ڕۆژانە بۆ زمانێ ئەرمەنی نینە.

RJH Raparin Journal of Humanities
A Peer Reviewed Journal
DOI:10.26750
e-ISSN: 2522-7130
RJH Website

دیسان (3) کەسان ب ڕێژەیا (7,5%) دیارکرییە کو پەرتوکەکا ڕێزمانییا باش و پەرتوکێن گونجای ، فەرهەنگ، دەق، ئەدەبیات و ڕاگەهاندنا ڕۆژانە بۆ زمانێ ئەرمەنی هەیە. ب شێوەیەکێ گشتی پترین ڕێژە بۆ خالا (٢) دزفریت و کێمترین ڕێژە خالا (٤)ە . بۆ مە دیار بو کو ڕێژەیا بەلگە و بەرهەمێن زمانێ ئەرمەنی د ئاستەك ب هێز و چالاك خۆیا ناکەت و ئەگەر بەرهەم و دەقێن باش هەبن ژی د سنوردارن؛ ئەڤە ڕامانا ئەوێ چەندێ ددەت کو بەرهەمێن نڤیسکی و وەرگێرای دکێمن ڕاگەهاندنا ڕۆژانە بۆ زمانێ ئەرمەنی د ئاستەکێ لاوازدایە.

فاکتەرێ 9

		دوبارەبون	ڕێژە	ڕێژەیا ڕەوا	ڕێژەیا کۆمکری
بها	0	5	12.5	12.5	12.5
	1	8	20.0	20.0	32.5
	2	20	50.0	50.0	82.5
	3	4	10.0	10.0	92.5
	4	3	7.5	7.5	100.0
	کۆم	40	100.0	100.0	

ئەنجام

ژ ئەنجامێ شڕۆڤەکرنا ئاماریا پرسیارنامەیان و چاڤپێکەفتنا ل گەل شارەزا و ڕەوشەنبیرێن ئەرمەنی، ڤەکۆلین دگەهیتە ئەنجامێن خوارێ و دشێت ب ئەڤی ڕەنگی بەرسڤا پرسیارێن ڤەکۆلینێ بدەت:

1- ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ژ ئالیێ ڤەگوهاستنا د ناڤبەرا نفشاندا، ب تنێ ل دەڤ سەمیان، داپیر و باپیران دهێتەبکارهینان و بۆ نفشی گەنج ناهێتەڤەگوهاستن و کارا نینە و بکارهینانەکا سنوردار هەیە (ئێدی ژ ئالیێ تەخا زارۆکانڤە ناهێتەبکارهینان). ل دویڤ ئەڤێ ئەنجامێ زمانێ ئەرمەنی د فاکتەرێ ئێکێدا ڕەوشا ئەوێ یا باش نینە و مەترسی ل سەر هەیە.

2- ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ژ ئالیێ ژمارەیا ئاخڤتنکەران ب بەراورد ل گەل ئاخڤتنکەرێن زمانێن دی کێمە، چونکی نهو زمانێ ئەرمەنی ل دەڤەرەکێ دهێتەبکارهینان کو زمانێ کوردی زمانێ پڕانییە. ل دویڤ ئەڤێ ئەنجامێ زمانێ ئەرمەنی د فاکتەرێ دوێدا ڕەوشا ئەوێ یا باش نینە و مەترسی ل سەر هەیە.

3- زمانێ ئەرمەنی ژ ئالیێ ڕێژەیا ئاخڤتنکەران ب بەراورد ل گەل گشت ئاکنجییێن ئەوی گرۆپی دیار دکەت کو ڕەوشا زمانێ ناڤبری گەلەك دمەترسییدایە و هەژمارا ئاخڤتنکەران گەلەك کێم بویە. ل دویڤ ئەڤێ ئەنجامێ زمانێ ئەرمەنی د فاکتەرێ سێیێدا ڕەوشا ئەوێ یا باش نینە و مەترسی ل سەر هەیە.

4- ژ ئالیێ بیاڤێن بکارهینانا زمانێ ئەرمەنی، ئەڤ زمانە د ڕەوشەکا باشدا نینە و بکارهینانا ئەوێ د بیاڤێن جودادا ب ڕێژەیەکا بەرچاڤ کێم بویە و مەترسی ل سەر هەیە. ل دویڤ ئەڤێ ئەنجامێ زمانێ ئەرمەنی د فاکتەرێ چارێدا ڕەوشا ئەوێ یا باش نینە و مەترسی ل سەر هەیە.

5- ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ژ ئالیێ بکارهینان د ڕاگەهاندن و بیاڤێن نودا چالاك نینە و گەلەك کێمە. ل دویڤ ئەڤێ ئەنجامێ زمانێ ئەرمەنی د فاکتەرێ پێنجێدا ڕەوشا ئەوێ یا باش نینە و مەترسی ل سەر هەیە.

6- زمانێ ئەرمەنی ژ ئالیێ کەرەستەیێ پەروەردە و فێرکرنێ د ئاستەکێ کارا و چالاکدا نینە و وەکی پێدڤی پشتەڤانی بۆ ناهێتەکرن. ل دویڤ ئەڤێ ئەنجامێ زمانێ ئەرمەنی د فاکتەرێ شەشێدا ڕەوشا ئەوێ یا باش نینە و مەترسی ل سەر هەیە.

7- بکارهینانا زمانێ ئەرمەنی ژ ئالیێ نێرین و سیاسەتێن زمانییێن حکومەتێ و سازیان وەکی زمانێ کەمینە سەردەری ل گەلدا دهێتەکرن و ڕادەیا بکارهینانا زمانێ ناڤبری پتر بۆ بیاڤێن سنوردار و نەفەرمیدا دزفڕێت. ل دویڤ ئەڤێ ئەنجامێ زمانێ ئەرمەنی د فاکتەرێ هەفتێدا ڕەوشا ئەوێ یا باش نینە و مەترسی ل سەر هەیە.

8- نێرینا ئەندامێن جڤاکییێن زمانێ ئەرمەنی ل هەمبەر زمانێ ئەوان یێ دایکێ ب شێوەیەکێ گشتی نەرێنییە و ئەڤە دبیتە ئەگەر کو ئەڤ زمانە گەلەك ب هێز و کارا نەبیت. ل دویڤ ئەڤێ ئەنجامێ زمانێ ئەرمەنی د فاکتەرێ هەشتێدا ڕەوشا ئەوێ یا باش نینە و مەترسی ل سەر هەیە.

9- هەبون و چاوانییا بەرهەم و بەلگەنامەیان ب زمانێ ئەرمەنی د ڕەوشەکا گەلەك خراب و نە چالاکدایە و دەقێن نڤیسکی و بەلگەنامە گەلەك سنوردارن. ل دویڤ ئەڤێ ئەنجامێ زمانێ ئەرمەنی د فاکتەرێ نەهێدا ڕەوشا ئەوێ یا باش نینە و مەترسی ل سەر هەیە.

10- ب شێوەیەکێ گشتی و ل بن ڕۆناهییا ئەنجامێن ڤەکۆلینێ ڕەوشا زمانێ ئەرمەنی ل باژێرێ زاخۆ باش نینە و ئەگەر ب ئەڤی ڕەنگی بەردەوام بیت، ئەڤی زمانی چ ئاخڤتنکەر نامینن و دێ مریت.

لیستا ژێدەران

فتاح، م. م. (2011). *زمانەوانی*. چاپی سێیەم. هەولێر: ئەکادیمیای کوردی.

حسن، ب. 1383. زبان های محلی ایران و خطر انقراض: *فرهنگ مردم ایران زمستان* .صص65-84.

دیوید، ك. 1401 .*مرگ زبان* .روزبهان یزدانی .تهران: نشر ماهی.

پاسدرماجیان، ه (1377) .تاریخ ارمنستان .وەرگێڕانی محەمەد قازی. تاران: انتشارات زرین.

فردوس، آقاگلزاده و حسین، داوری. 1389. جهانی شدن و زوال خرده زبانها و گویشها .مجموعه مقالات *همایش بین‌المللی گویش‌های مناطق کویری ایران*. صص 19-33

قریشی، سیدمحمدحسین، آبادی، ح .و مبارکی. 2015. گویش بیرجندی: بقا یا زوال؟ .*مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان* 9(1)، صص 73-94.

محمدرضا، ا.، حسن، ب .و مهرداد، ر.م. 2008. بررسی جایگاه و کاربرد زبان مازندرانی و نگرش های گویشوران نسبت به آن در شهرستان در آمل (گزارش یافته های یک پژوهش میدانی).

یحیی، م .و شراره، م. 2018. تأثیر نگرش گویشوران بر کاربرد تنوعات گونه ای زبان فارسی در استان فارس: پژوهشی اجتماعی-شناختی.

Adams, Y., Matu, P.M. and Ongarora, D.O. 2012. Language use and choice: A case study of Kinubi in Kibera, Kenya. *International Journal of Humanities and Social Science* 2(4), pp. 99–104.

Brenzinger, M. et al. 2003. Language vitality and endangerment. In: *Document submitted to the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages, Paris*. pp. 10–12.

Černý, M. 2010. Language death versus language survival: A global perspective. *Beyond globalisation: exploring the limits of globalisation in the regional context*, pp. 51–56.

Dwyer, A.M. 2011. Tools and techniques for endangered-language assessment and revita.

Dwyer, A.M. 2012. TOOLS AND TECHNIQUES FOR ENDANGERED-LANGUAGE. *Minority Language in Today's Global Society* 1, p. 201.

Lewis, M.P. and Simons, G.F. 2010. Assessing endangerment: expanding Fishman's GIDS. *Revue roumaine de linguistique* 55(2), pp. 103–120.

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia (n.d.) *Community overview*. Available at: https://iraq.mfa.am/en/community-overview (Accessed: 23 April 2026).

Obiero, O.J. 2010. From assessing language endangerment or vitality to creating and evaluating language revitalization programmes. *Nordic Journal of African Studies* 19(4), p. 26.

Simons, G.F., Eberhard, D.M. and Fennig, C.D. 2025. *Ethnologue: Languages of the World*. 28th ed. Dallas, Texas: Sil International, Online version: http://www.ethnologue.com. Available at: https://books.google.iq/books?id=syXG0QEACAAJ.

Wa Mberia, K. 2014. Death and survival of African languages in the 21st century. *International Journal of Linguistics and Communication* 2(3), pp. 127–144.